

застосовувати такі категорії семиотики, як правовий знак, означаюча та означаєма його частини, семіозис, код повідомлення та ін.

Ключові слова: семиотичний підхід, порівняльно-правові дослідження, правовий знак, семіозис, функції порівняльного правознавства, мова права.

Анотація

Чистякова Ю. В. Семиотический подход в сравнительно-правовых исследованиях: когнитивные возможности использования. Статья.

В статье дается характеристика семиотического подхода в целом, демонстрируются когнитивные возможности использования данного подхода в сравнительно-правовых исследованиях. Определяются основные, наиболее очевидные и важные преимущества использования семиотического подхода в рамках сравнительного правоведения. Автором предлагается в процессе сравнительно-правового исследования применять такие категории семиотики, как правовой знак, означающая и означаемая его части, семіозис, код сообщения и др.

Ключевые слова: семиотический подход, сравнительно-правовые исследования, правовой знак, семіозис, функции сравнительного правоведения, язык права.

Summary

Chistiakova J. V. Semiotic Approach in Comparative Law Researches: Cognitive Possibilities of Usage. Article.

In the article description of semiotic approach is given on the whole, cognitive possibilities of usage of this approach in comparative law researches are demonstrated. The basic, most obvious and important advantages of usage of semiotic approach in the context of comparative law are determined. The author suggested to apply in the process of comparative law researches such categories of semiotic as: legal sign, signifier and signified parts of it, semіosis, code of message and other.

Keywords: semiotic approach, comparative law researches, legal sign, semіosis, functions of comparative law, language of law.

УДК 343.242-053.6

Н. Л. Березовська

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ ВПЛИВОМ, ЩО ЗАСТОСОВУВАЛИСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. При розгляді проблем еволюції покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, слід з'ясувати такі питання. По-перше, у чому полягали особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у цілому й з якого періоду кримінально-правова наука й практика стали виділяти неповнолітніх злочинців в особливу категорію. По-друге, які саме види покарань застосовувалися до неповнолітніх злочинців. По-третє, коли в кримінальному законодавстві одержало реалізацію положення про поєднання карального й виправно-трудового впливу при покаранні неповнолітніх злочинців.

Актуальність проблеми. В світлі проблем, пов'язаних із застосуванням покарань до неповнолітніх, для досягнення цілей покарання постає питання про поєднання покарання з виправно-трудовим впливом до такої категорії осіб,

тому не викликає сумніву актуальність дослідження всіх аспектів проблеми покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, у тому числі — історичного.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми покарання неповнолітніх постійно привертали увагу вітчизняних і зарубіжних юристів і практичних працівників. Серед них варто виділити роботи З. А. Астемірова, М. М. Бабаєва, Л. В. Багрій-Шахматова, А. М. Бандурки, М. І. Бажанова, І. М. Гальперіна, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, Г. В. Дровосекова, В. М. Дрьоміна, Г. І. Забрянського, І. І. Карпеця, В. О. Меркулової, Г. М. Миньковського, Н. А. Мирошніченко, В. О. Навроцького, О. Є. Наташева, І. С. Ноя, В. Ф. Пірожкова, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, В. М. Трубникова, А. П. Тузова, М. Д. Шаргородського, М. І. Хавронюка, Н. С. Юзікової та інших видатних вчених та практиків. На сучасному етапі окремі аспекти покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, досліджувалися в кандидатських дисертаціях І. Г. Богатирьовим, В. М. Бурдіним, І. А. Вартилицькою, Т. О. Гончар, Т. І. Іванюк, В. А. Львовчкіним, В. Г. Павленком, О. С. Яцуном та ін.

Проте комплексного дослідження виникнення та розвитку покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, до ХХ ст. не здійснювалося.

Наведені обставини зумовили вибір теми дослідження, її актуальність і науково-практичне значення.

Метою статті є висвітлення ключових моментів дослідження генезису покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх до ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу правових джерел і наукової літератури зроблено висновок, що протягом тривалого періоду, аж до середини ХVIII ст., у вітчизняному кримінальному законодавстві була відсутньою детальна регламентація як проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх у цілому, так і проблеми покарань розглянутої категорії осіб, зокрема [1, 37–38].

Як зазначав М. П. Чубинський, той чи інший погляд на дітей-злочинців завжди знаходився в залежності від поглядів суспільства на злочин і покарання взагалі. Довгий час до злочинців, у тому числі й неповнолітніх, застосовувалися досить жорстокі покарання, які виражались у різноманітних та витончених способах мучення злочинця, для того щоб помститися йому і залякати інших [2, 45–46]. Фактично аж до ХVII ст., світські правові джерела, зокрема Руська Правда, не містили вказівки навіть на вік кримінальної відповідальності [3, 36–40]. Виключення можуть становити деякі розрізнені положення, наприклад, неставлення у вину вбивства, вчиненого малолітнім у віці до 7 років (збірник «Книги законные, ими же годится всякое дело исправляти всем православным князем» — ХII–ХIII ст.) [4]. Стосовно відповідальності осіб, які досягли 7 років, можна припустити, що на них поширювалися правила щодо відповідальності і покарання дорослих злочинців. Пом'якшення їхньої відповідальності було цілком можливим у силу їх «несмышлення», але воно відбувалося, швидше за все, залежно від конкретних обставин вчиненого злочину.

Що ж стосується відповідальності осіб, які досягли 12-річного віку (шлюбний вік), питання про пом'якшення стосовно них покарання, на думку дослідників, взагалі не ставилося [1, 38]. Подібна ситуація за тих часів була характерною й для інших держав Європи.

Спроби встановлення нижньої межі віку кримінальної відповідальності зустрічаються в Литовському Статуті 1566 р. [5], що, зокрема, виключав відповідальність осіб, які не досягли 14 років за вчинену крадіжку, що не розглядалося як «лиходійство». Трохи пізніше Литовський Статут 1588 р. [6] визнавав неповнолітніми осіб, які не досягли 16-річного віку [7, 19, 20].

Не містилися спеціальних норм про особливості покарання неповнолітніх також ні Соборне Уложення 1649 р. [8, 327–365], ні Артикул військовий (1716 р.) [9, 327–365], ні Устав морський (1720 р.) [10, 332–386]. Ці акти не встановлювали віку кримінальної відповідальності й особливостей застосування та виконання покарань стосовно неповнолітніх (уявляється, що діти, які досягли 7 років, несли відповідальність і відбували покарання в цілому, на загальних підставах).

Слід зазначити, що незважаючи на вищенаведене, дослідники відмічають той факт, що вже римське право іноді звільняло дітей від покарання або карало їх (за виключенням більш тяжких злочинів) децю м'якше, ніж дорослих. Канонічне право сприйняло й розвинуло цей принцип і пізніше, під впливом канонічного права, який ліг в основу кримінального законодавства найважливіших держав Європи. Але це, на думку М. П. Чубинського, не повинно викликати ілюзій: стан речей покращився незначною мірою, оскільки, по-перше, до дітей часто і в більш пізні часи застосовувалися найтяжчі покарання, по-друге, вік повної безвідповідальності дітей був дуже низьким і, по-третє, при пом'якшенні покарань рідко змінювався їх вид, а крім того, і більш м'які покарання відбувалися звичайно разом із дорослими [2, 46–47].

Прогрес у напрямку гуманізації кримінальної політики стосовно покарання неповнолітніх відбувається з еволюцією поглядів суспільства на злочинність. С. К. Гогель зазначав, що вперше думка про те, що до дітей не можна застосовувати всіх тих репресивних заходів, що застосовуються до дорослих, була реалізована у XVIII ст. з організацією «дитячої» тюрми святого Михайла у Римі. Важливою віхою у цьому напрямку вчений вважав закріплення на законодавчому рівні нижньої межі віку кримінальної безвідповідальності дітей: для Німецького кримінального уложення 1871 р. це вік дитини до 12 років; французьке кримінальне законодавство закріпило аналогічне положення ще у 1810 р. [11, 362, 368] тощо.

Що ж стосується конкретних видів покарань, то варто зазначити, що історія вітчизняного кримінального права знає такі види покарань, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх злочинців — позбавлення волі з його численними різновидами, а також покарання, які з певною мірою умовності можна визначити як примусові роботи без позбавлення волі, які згодом еволюціонували у громадські та виправні роботи.

Із цих покарань першим історично сформованим видом є позбавлення волі. Якщо говорити про джерела інституту позбавлення волі взагалі, то, за твер-

дженням І. Я. Фойницького, «в'язниця застосовувалася в Китаї за 2600 років до Р.Х., у Стародавньому Вавилоні, у євреїв, у єгиптян і в класичних державах» [12, 286]. Разом із цим, тюремне ув'язнення з метою безпеки (мало завданням позбавлення можливості фізичного пересування злочинця) застосовувалося, як правило, до призначення покарання, тобто як попередня міра. Зокрема, на Русі в X–XIII ст. злочинців містили у льохи, наприклад, за домовленістю з греками й німцями 1195 і 1229 років як попередня міра. З XI ст. попереднє позбавлення волі супроводжувалося вже заключенням «у залізо», у тому числі для ізоляції політичних супротивників у боротьбі за владу.

Чітке й однозначне закріплення позбавлення волі як виду власне покарання в систематизованих нормативних актах, на думку дослідників, уперше було здійснено в XVI ст. (Кароліна, Литовські статuti й ін. [13, 5–7]). Так, у Кароліні (1532 р.) — найбільшому пам'ятнику німецького феодального права — у ст. CLVII вказувалося на «заключення до в'язниці на певний строк», яке передбачалося за повторну крадіжку у випадку, якщо злодій був не в змозі сплатити грошовий штраф [14, 18].

У вітчизняному праві тюремне ув'язнення вперше з'явилося в Судебнику 1550 р. (ст. ст. 4, 6 та ін.) [15, 97–129]. Цілком сталого характеру інститут позбавлення волі у формі тюремного ув'язнення набув лише із середини XVII ст., із прийняттям Соборного уложення 1649 р. [8, 83–257]. Поступово тюремне ув'язнення, у тому числі й неповнолітніх (саме як вид покарання, а не тільки як попередня міра), знаходить свій подальший організаційний і правовий розвиток, а сфера його застосування поступово розширюється. До початку XVIII ст. як інститут, так і слово «в'язниця» міцно увійшли в життя суспільства.

У той же час до розглянутого періоду позбавлення волі ще не набуло вирішальної ролі в кримінальній політиці держави, яка, як і раніше, надавала перевагу смертній карі і тілесним покаранням.

Крім того, у питаннях призначення й виконання позбавлення волі держава того періоду обмежувалася лише ізоляцією злочинців, переслідуючи насамперед мету запобігання злочинній діяльності, а також залякування злочинців та інших осіб. Про поєднання каральної сторони позбавлення волі з виправно-трудовим впливом ще не йшлося.

До розглянутого періоду належать і поява у кримінальній політиці держави нового (поряд із тюремним ув'язненням) різновиду інституту позбавлення волі — вислання. На думку більшості дослідників, вислання як вид покарання спочатку застосовувалося в основному із середини XVI ст. [16, 210, 245; 17, 110; 12, 243–244]. Спочатку вислання не поєднувалося з тюремним ув'язненням — це відбулося пізніше, до другої половини XVII ст., коли вислання розпалося на два самостійних види покарання — так зване «вислання на поселення» (не було видом позбавлення волі) і вислання у каторжні роботи із поміщенням у тюремні камери.

На початку XVIII ст., у період правління Петра I, у каральній політиці держави на перший план було поставлено завдання використання праці злочинців, що позначилося на порядку й умовах відбування покарання.

Сам Петро I додав прискорення процесу поєднання праці й кари. Насамперед, його проекти перетворень пропонували будівництво безлічі об'єктів різного характеру: житлових будинків, фортець, портів, заводів, розробку корисних копалин, проведення інших масштабних робіт. Для їх здійснення була потрібна величезна кількість робочих рук, гостра потреба в яких підштовхувала державу до все більш широкої експлуатації праці засуджених злочинців, у тому числі й неповнолітніх. Не випадково тому І. Я. Фойницький підкреслював, що в першій половині XVIII ст. каторга була не тільки й навіть не стільки покаранням, скільки потрібною урядові примусовою працею [12, 251].

У той же час у першій половині XVIII ст. тюремне ув'язнення як вид позбавлення волі не знаходить значного поширення, оскільки, з одного боку, не сприяє досягненню державних фіскальних цілей, пов'язаних із максимальним використанням праці засуджених, і, з іншого — як міра залякування, програє смертній карі. Відповідно, вислання у каторжні роботи стає основним видом позбавлення волі як для дорослих, так і для неповнолітніх злочинців.

Поряд із тюремним ув'язненням і висланням на каторгу існувало також утримання у гамівному й робочому будинках («цухтгаузах» [18, 7] для чоловіків і прядильних будинках для жінок) й утримання у монастирських в'язницях, які застосовувалися, втім, значно рідше. При цьому ще раз слід підкреслити, що кримінальне законодавство розглянутого періоду як і раніше не розглядало неповнолітніх як особливу категорію злочинців і вони підлягали покаранню нарівні з дорослими.

Ситуація трохи змінилася в середині XVIII ст., із прийняттям ряду указів про пом'якшення покарання неповнолітніх злочинців залежно від віку. Першим і найбільш важливим із них став Сенатський Указ від 23 серпня 1742 р. Цей Указ закріпив, по-перше, що малолітніми є особи у віці до 17 років, по-друге, — заборону застосовування стосовно малолітніх катування, батіг і смертну кару, а також передбачав у цілому більш м'які види покарання малолітніх у порівнянні з дорослими злочинцями [19, 16].

Примітним в Указі було також те, що законодавець прагнув не тільки зменшити обсяг болісних відчуттів при застосуванні тілесних покарань, але й переслідував, нехай багато в чому несвідомо, ціль виправлення й перевиховання неповнолітніх злочинців шляхом поміщення їх у монастир для виконання різного роду важких монастирських робіт. Можливо, це один із перших законодавчо регламентованих випадків поєднання карального й виправно-трудового впливу у вітчизняному кримінальному законодавстві. Основним засобом виправлення засуджених неповнолітніх була визнана праця й настановлення у вірі. Слід зазначити, що ціль виправлення стосовно покарання дорослих не ставилася — аж до епохи Катерини II.

Указ став першою спробою системного вирішення питань кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. Він не був бездоганим, у ньому мали місце певні недоліки: залишилося не вирішеним питання нижньої межі кримінальної відповідальності, не проведено градації обсягу відповідальності залежно від віку винного, не вказувалося конкретних щаблів у зниженні покарання.

У той же час це був досить важливий крок щодо питання диференціації відповідальності осіб, які не досягли повноліття: було встановлено вік неповноліття, сформульовано необхідність пом'якшення покарання неповнолітніх тощо.

Досить пильну увагу питанням пенітенціарної політики взагалі і положенню неповнолітніх правопорушників зокрема приділяла Катерина II. Одним із безпосередніх приводів для того, щоб звернути увагу на в'язниці, послужило, мабуть, відвідування Росії Д. Говардом, класиком пенітенціарії, а також вплив гуманістичних ідей європейських просвітителів і вчених — Локка, Гоббса, Руссо, Монтеск'є, Вольтера, Беккарія й ін.

Бажаючи привнести передовий тюремний досвід у Росію, Катерина II вирішила реорганізувати тюремну справу і 26 червня 1765 р. підписала Указ «Про провадження справ кримінальних, вчинених неповнолітніми й про розмежування покарання за ступенем віку злочинців» [20, 174–175], в якому знайшов відображення досвід організації тюремної справи в європейських країнах. Цим Указом вперше на державному рівні було встановило нижню межу віку кримінальної відповідальності (10 років), а стосовно осіб, які вчинили злочини у віці від 10 до 17 років, допускалося пом'якшення покарання, причому кримінальні справи обвинувачених у вчиненні злочинів, що передбачають смертну кару або покарання батогом, мали бути представленими в Сенат, а всі інші справи розглядалися судами на місцях. Малолітні до 10 років визнавалися абсолютно неосудними, і не підлягали суду.

До другої половини XVIII ст. в державі склалася ситуація, коли, з одного боку, з'явилися перші науково обґрунтовані ідеї про цілі покарання у виді позбавлення волі, його зміст, порядок та умови виконання стосовно неповнолітніх, що відповідало передовим поглядам того часу у цій сфері; а з іншого — на практиці фактично система місць позбавлення волі розвивалася сама по собі, без урахування нових ідей, виходячи із прагматичних цілей — забезпечити ізоляцію злочинців і їхнє утримання у в'язницях. Тому нормативні приписи про необхідність особливого підходу до вирішення проблеми виправлення неповнолітніх злочинців ніякого практичного розвитку не одержали.

Подальший законодавчий розвиток такого виду покарання, пов'язаного з виправно-трудовим впливом, як позбавлення волі, відбувається у першій половині XIX ст. Приймається ряд нормативно-правових актів, що регулюють різні види позбавлення волі — це, насамперед, Устав про засланих 1822 р. [21, 179–295], а також Інструкція доглядачеві губернського тюремного замку (1831 р.) [22, 4–25], які можна розцінювати як перші кодифіковані кримінально-виконавчі акти загального характеру, що застосовувалися у різних установах, де виконувалося покарання у виді позбавлення волі.

У цей період варто виділити й тенденцію поступового закріплення на нормативно-правовому рівні мети морального виправлення злочинців. Ціль залякування, яка була властива XVII–XVIII ст., поступово замінюється на цілі приватного попередження і виправлення, що має місце й у діючому кримінальному законодавстві.

При цьому, на жаль, питанням кримінальної відповідальності й покарання

неповнолітніх належної уваги, як і раніше, не приділялося. Втішним явищем на цьому фоні є заснування у 1819 р. Піклувального про тюрми товариства, статутом якого, зокрема, передбачалося сприяння моральному виправленню злочинців [23, 20].

В 1845 р. було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні, де у ст. 137 передбачалася неможливість судового переслідування малолітніх у віці до десяти років і пільговий режим кримінальної відповідальності для неповнолітніх у віці від 10 до 17 років [24, 123–126].

Уложення визначило такі види позбавлення волі як покарання: заслання у каторжні роботи, віддання на певний строк у виправні арештантські роти цивільного відомства, ув'язнення у фортеці, ув'язнення у гамівному будинку, ув'язнення у робочому будинку, ув'язнення у в'язниці, арешт. Ніяких особливих установ, спеціально призначених для утримання неповнолітніх правопорушників, Уложення не передбачало. Здебільшого вони поміщалися у місця позбавлення волі разом із дорослими (діяло ще кілька окремих закладів, що існували на благодійні кошти, але туди могли помістити досить незначну кількість неповнолітніх). Дослідники зазначають, що до 1864 р. законодавство Російської імперії не передбачало застосування до неповнолітніх злочинців такої міри покарання, як направлення у виправні установи [25, 82].

Масово виправні заклади для неповнолітніх (вони одержали назву «виправні притулки») стали з'являтися після проведення судової реформи 1864 р. і прийняття «Уставу про покарання, що накладаються світськими суддями» [26, 394–419]. Уставом, а також Уложенням про покарання кримінальні і виправні в редакції 1866 р. було встановлено, що направленню в притулки підлягали неповнолітні у віці від 10 до 17 років замість ув'язнення у в'язницю — на строк, обумовлений світським суддею, але за умови знаходження там лише до досягнення 18-річного віку.

Незважаючи на певний прогрес у напрямку диференціації покарання, М. С. Таганцев указував на суворість Уложення стосовно покарання неповнолітніх злочинців — це і можливість застосування до осіб віком від 10 до 14 та від 14 до 17 років каторжних робіт, ізоляцію на поселеннях, а також позбавлення всіх прав стану тощо [27, 25].

Прийнятий 2 червня 1897 р. Закон про відповідальність малолітніх і неповнолітніх [28] містив можливість досить широкого застосування до неповнолітніх злочинців заходів, пов'язаних із поміщенням у виправну установу замість тюремного ув'язнення, хоча й передбачав, як і раніше, ув'язнення й каторгу.

Взагалі, характерною рисою пенітенціарної політики кінця XIX ст. є законодавче виділення неповнолітніх як особливої категорії злочинців. Це питання з новою гостротою було порушене у зв'язку з тим, що громадськістю було звернено увагу на ту обставину, що спільне утримання дорослих і неповнолітніх злочинців не йде на користь останнім, оскільки сприяє розвитку й закріпленню в останніх злочинної субкультури, і, крім того, умови утримання в існуючих пенітенціарних установах переносилися неповнолітніми набагато важче. Про це досить відверто йшла мова на першому з'їзді представників виправно-виховних

притулків, що відбувся в 1881 р. у Москві з ініціативи піклувальника Московського міського виправного притулку для малолітніх Рукавишнікова [29, 6].

Висновки. Таким чином, розглянувши історичний розвиток та виникнення покарань, пов'язаних з виправно-трудоим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх, до XX ст., можна дійти висновку, що протягом тривалого часу (до середини XVIII ст.) у вітчизняному кримінальному законодавстві була відсутня детальна регламентація проблем кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Аналізований період характеризується жорстокістю застосовуваних до неповнолітніх покарань та відсутністю, як правило, будь-якої диференціації кримінальної відповідальності залежно від віку особистості, але поступово можна констатувати наявність процесів все більш широкої диференціації кримінальної відповідальності та гуманізації покарання неповнолітніх.

Подальші розвідки у напрямку дослідження вбачають у з'ясуванні історичного розвитку покарань, пов'язаних з виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх після XX ст. і до наших днів.

Література

1. Пудовочкин Ю. Е. Ювенальное уголовное право : теоретико-методологическое и историко-правовые аспекты / Ю. Е. Пудовочкин. — М. : Глобус, 2001. — 220 с.
2. Чубинский М. П. Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса (1896–1906) / М. П. Чубинский. — Х. : «Печ. дело» кн. К. Н. Гагарина, 1906. — 309 с.
3. Павлов В. Г. Субъект преступления в уголовном праве (историко-правовое исследование) / В. Г. Павлов. — С.Пб. : Герда / Санкт-Петербург. юрид. академия, 1999. — 118 с.
4. Мрочек-Дроздовский П. Н. История русского права: История русского государственного права до конца XVII столетия / П. Н. Мрочек-Дроздовский. — М. : Тип. В. А. Гатцук, 1892. — 321 с.
5. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 2. Статути Великого князівства Литовського 1566 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 560 с.
6. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 3. Статути Великого князівства Литовського 1588 р. У 2 кн. Кн. 1. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О. : Юрид. л-ра, 2004. — 672 с.
7. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому статуту / И. Малиновский. — К. : Тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1894. — 171 с.
8. Соборное уложение 1649 г. // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3. Акты Земских Соборов (конца 16 начала 17 в.). Соборное уложение 1649 года. Акты Земских соборов 50-х гг. / под ред. А. Г. Манькова. — М., 1985. — С. 83–442.
9. Артикул воинский 1715 года // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А. Г. Маньков. — М., 1986. — С. 327–365.
10. Устав морской 1720 года // Законодательство Петра I / отв. ред. А. А. Преображенский, Т. Е. Новицкая. — М., 1997. — С. 332–386.
11. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией / С. К. Гогель. — С.Пб. : Тип. А. Г. Розена, 1910. — 505 с.
12. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. — М. : Добросвет — 2000 : Городец, 2000. — 464 с.
13. Собрание малороссийских прав 1807 г. / сост. К. А. Вислобоков ; отв. ред.: Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко (отв. ред.) ; АН Украины, Археогр. комис., Ин-т госуд. и права им. В. М. Корецького, Ин-т укр. археографии. — К. : Наук. думка, 1993. — 366 с. — (Памятники политико-правовой культуры Украины).
14. Каролина : Уголовно-судебное уложение Карла V / пер. со средневерхнегерм., предисл. и примеч. С. Я. Булатова ; АН Каз. ССР, Ин-т философии и права. — Алма-Ата : Наука, 1967. — 152 с.

15. Судебник 1550 года // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Судебники 1497–1550 гг. Акты местного управления. С оглав. / под ред. А. Д. Горского. — М., 1985. — С. 97–129.
16. Альшиц Д. Н. Начало самодержавия в России: Государство Ивана Грозного / Д. Н. Альшиц ; АН СССР. — Л. : Наука. Ленинград. отд-ние, 1988. — 241 с.
17. Кодан С. В. Реформа сибирской ссылки в первой половине XIX века // Историко-правовые исследования. Проблемы и перспективы. — М., 1982. — С. 110–118.
18. Ткачевский Ю. М. Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний / Ю. М. Ткачевский. — М. : Зерцало, 1997. — 144 с.
19. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Гончар ; ОНЮА. — О., 2005. — 20 с.
20. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание (1649–1825) [Электронный ресурс]. Т. 17. (1765–1766), Номер Закона 12.424. — С. 174–175. — Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
21. Устав о ссылных 1822 года // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 5. — М., 1987. — С. 179–295.
22. Инструкция смотрителю губернского тюремного замка 1831 года // Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части / сост. Т. М. Лопато. — Пермь, 1903. — Прил. 2. — С. 4–25.
23. Раськевич А. А. История возникновения и развития законодательства об исполнении уголовных наказаний в виде лишения свободы в пенитенциарных учреждениях царской России // История государства и права. — 2007. — № 24. — С. 19–21.
24. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / издано Н. С. Таганцевым. — С.Пб. : Тип. М. Стасюлевича, 1895. — 892 с.
25. Кашуба Ю.А. Назначение и исполнение в Российской империи наказания в виде лишения свободы в отношении несовершеннолетних (исторически-правовой аспект) / А. Ю. Кашуба, К. А. Скрыльников // Юрист-правовед. — 2005. — № 3. — С. 82–84.
26. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 года // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 7. — М., 1991. — С. 394–419.
27. Таганцев Н. С. Исследование об ответственности малолетних преступников по русскому праву / Н. С. Таганцев. — С.Пб. : Тип. Котомина, 1872. — 146 с.
28. Закон 2-го июня 1897 г. об ответственности малолетних и несовершеннолетних / сост. Н. К. Мартынов. — С.Пб., 1897. — 35 с.
29. Уголовно-исполнительное право России : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / под ред. А. И. Зубкова. — М. : ИНФРА-М — НОРМА, 1997. — 614 с.

Анотація

Березовська Н. Л. Виникнення і розвиток покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувались до неповнолітніх до XX століття. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду законодавчих джерел та наукової літератури щодо моменту виникнення та розвитку покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, до XX століття. Зроблено висновок, що протягом тривалого часу (до середини XVIII ст.) у вітчизняному кримінальному законодавстві була відсутня детальна регламентація проблем кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Аналізований період характеризується жорстокістю застосовуваних до неповнолітніх покарань та відсутністю, як правило, будь-якої диференціації кримінальної відповідальності залежно від віку особистості, але поступово можна констатувати наявність процесів все більш широкій диференціації кримінальної відповідальності та гуманізації покарання неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітні, види покарань, виправно-трудовий вплив.

Аннотация

Березовская Н. Л. Возникновение и развитие наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием, применяемых к несовершеннолетним до XX века. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению законодательных источников и научной литературы относительно момента возникновения и развития наказаний, связанных с исправительно-трудовым воз-

дійством, до ХХ века. Сделан вывод, что длительное время (до середины XVIII века) в отечественном уголовном законодательстве отсутствовала детальная регламентация проблем уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Рассматриваемый период характеризуется жестокостью применяемых к несовершеннолетним наказаний и отсутствием, как правило, любой дифференциации уголовной ответственности в зависимости от возраста личности, но постепенно можно констатировать наличие процессов все более широкой дифференциации уголовной ответственности и гуманизации наказания несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, виды наказаний, исправительно-трудовой влияние.

Summary

Berezovskaya N. L. Origin and Development of Punishments Related to the Influence of Corrective Labor, Used to the Minors to the Twentieth Century. — Article.

This article examines legislative sources and scholarly literature on the inception and development of the penalties associated with correctional labor influence in the twentieth century. The conclusion is that for a long time (until the mid eighteenth century.) In the domestic criminal law was no detailed regulation of issues of criminal responsibility and punishment of minors. Analyzed period is characterized by cruelty penalties applicable to minors and the absence usually of any differentiation of criminal responsibility, depending on the age of the person, but gradually you can note the existence of more general processes of differentiation and humanization of the criminal punishment of minors.

Keywords: minors, penalties, corrective labor influence.

УДК 347.963:342.726-053.6

О. О. Храпенко

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД НЕПОВНОЛІТНІХ

Згідно з Основним законом Україна проголошена правовою демократичною соціальною державою, з чого виходить, що головною цінністю держави є людина, тобто забезпечення її прав, свобод та законних інтересів. Проте особливій увазі з боку держави вимагає забезпечення прав і свобод неповнолітніх, оскільки саме молодь складає майбутнє країни. Забезпечення її прав відповідає вимогам численних правових актів міжнародного характеру, що показує увагу до цього питання не лише нашої країни, а й міжнародної спільноти.

Задля цього в Україні створено цілу низку інституцій, метою яких є забезпечення прав і свобод саме неповнолітніх членів суспільства. Але, на превеликий жаль, слід констатувати, що незважаючи на досить значну кількість національних та міжнародних актів з питань забезпечення прав і свобод неповнолітніх, порушення прав цих членів суспільства мають поширений характер. Окрім того, досить часто й органи та особи, покликані забезпечувати дотримання законодавства в цій сфері, допускають порушення прав неповнолітніх. У зв'язку з цим діяльність органів прокуратури, що наділені доволі широким колом повноважень, у сфері забезпечення прав і свобод неповнолітніх набуває неабиякого значення. Зокрема, тільки протягом 2009 року на захист прав і свобод неповнолітніх органами прокуратури України порушено 1724 кримінальних справи, з них 1554 направлено до суду; внесено 12 637 приписів та подань; задоволено 5446 протестів; за актами прокурорського реагування при-